

ADVANCE SOCIAL SCIENCE ARCHIVE JOURNAL

Available Online: <https://assajournal.com>

Vol. 05 No. 01. Jan-March 2026. Page#. 1305-1318

Print ISSN: [3006-2497](https://doi.org/10.5281/zenodo.18671853) Online ISSN: [3006-2500](https://doi.org/10.5281/zenodo.18671853)

Platform & Workflow by: Open Journal Systems

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18671853>

Punjab Punjabi and Saraiki

پنجاب پنجابی تے سرائیکی

Professor Dr. Mujahida Butt

Fellow, Punjabi Oriental College, Punjab University, Lahore Chairperson, Punjabi Department,
Lahore College for Women University, Lahore

Professor Dr. Naveed Shahzad

Director, Institute of Punjabi Literature and Culture, Punjabi Oriental College, Punjab
University, Lahore**Abstract**

Every human being has a language and he needs it to communicate his feelings. It acts as a tool for verbal expression of one's thoughts, feelings, emotions and social relations. Our communication system establishes on the basis of two organs e.g., tongue and brain. Instead of being a collection of words, language can be defined as a means of communication and connection in the society. Linguistics is the way to explore languages and their development. Language always depicts social change, history, continuity and cultural identity. Punjabi and Saraiki have deep historical roots in Punjab from so many centuries. Both have evolved over centuries and shaped the religion. Punjabi has two scripts i.e., Gurmukhi and Shahmukhi. Saraiki is spoken mostly in southern Punjab and surrounding areas. There are some concepts regarding Saraiki, some linguists consider Saraiki a dialect of Punjabi while others recognize it as an independent language. Historically both Punjabi and Saraiki have been influenced by classical and regional languages. This article also highlights the importance of orthography and standardization particularly in case of Saraiki and Punjabi. Furthermore, the study emphasizes that language is closely tied to identity and religion. Language communities preserve traditions, spirituality and construct social themes. Issues of spellings, scripts, representation and phonetic accuracy remain central to the development of standardized written form. Literary Production and linguistic preservation is essential by orthographic practices. In conclusion, Punjabi, Saraiki represent not only linguistics but also culture, entities, shaped by historical process and social interaction. Their mutual influences illustrate dynamic nature of language. Linguistic study of both enhance understanding of regional recognition, cultural identity and wide framework.

Keywords: Language, Linguistics, Communication, Punjabi, Saraiki, Orthography, Standardization, Dialects, Cultural Identity.

زبان دے پننگرن وچ اکھورتے جاندے نیں۔ جدوں اکھر آپس وچ مل جاندے نے لفظ بند اے۔ لفظاں دا اکٹھ ہی تے زبان اے۔ لفظ قوماں دی پچھان دا حصہ ہوندے نیں۔ لفظ سوچاں سدھراں تے خیالاں دی ترجمانی کردے نیں۔ لفظاں دے ملاپ نال جملے بندے نیں۔ جملے اپنے اسلوب پاروں نثر یا نظم ہوندے نیں ہر علاقے دی اپنی زبان تے لہجہ آپ مہارے ای پھٹ پیندے نیں۔ لسانیات اوہ علم اے جہدے راہیں زبان دی ماہیت اوس دی موجودگی تے ارتقاء ہوندے ناہوند بارے پتہ لگدا اے۔ زبان یعنی لسان زبان، فکر، سوچ، جذبے تے اساس نوں لفظاں راہیں دسناں بیان کرن دا واحد ذریعہ اے۔ لسان اپنی ذات وچ خود کوئی

مقصد، سوچ جذبہ، مان، احساس نہیں۔ ایس لئی زبان نوں مڈھلی حیثیت نہیں دتی جاسکدی دوجے لفظاں وچ آکھیا جاسکدا اے۔ کہ مڈھلی حیثیت مدعا مقصد سوچ، فکر، جذبے یا احساس نوں دتی جاندی اے تے لسان ثانوی حیثیت رکھدی اے۔

لسانیات اک علم اے تے علم د احاصل کرنات ضروری اے۔ علم حاصل کرنا ہر زبانی مرد لئی ضروری اے۔ لسانیات راہیں معذوراں، ذہنی مریضیاں، زخمی لوکاں دیاں لسانی مشکلاں وی دور کیتیاں جاسکدیاں نیں۔ لسانی تحریکاں کئی دفعہ سیاسی طوفاناں دا باعث بندیاں رہیاں۔ لسانیات دے مطالعہ توں گوید لگدا اے کہ کس طرحاں وڈیاں وڈیاں باوقار زباناں پہلوں بولی بنیاں تے فیر لہجہ ہو گئیاں مڑ مکامکای گئیاں جیویں سنسکرت پر اکرت وغیرہ پر اوہناں توں ہو ر زباناں پٹ بنیاں۔ نصاب دی تیاری وچ لسان دی اہمیت توں انکار ممکن نہیں۔ نصاب سازی کرن والا نصاب نوں تیار کرن ویلے لسان دی اہمیت نوں سمجھ کے اودھے مطابق نصاب تیار کر دا اے۔ قومی تعلیمی پالیسی بناون ویلے علاقائی زبان توں مفر نہیں۔ لسان انسانی حیاتی وچ ڈھیر اہمیت دی حامل اے۔ لسان اک ذریعہ اے یعنی انسان دے ذہن وچ جو کجھ ہوند اے اوہ اس نوں زبان راہیں بیان کر دا اے۔ لسان نوں ہتھیار دے طور تے ورتیا جاند اے۔ جدوں کسے نال لڑائی ہووے یا رعب پانا ہووے تے ایہنوں ہتھیار دے طور تے ورتیا جاند اے۔ لسان صرف ہتھیار ای نہیں سگوں اک ایجاد وی اے۔ نویاں نویاں شیواں بنائیاں جاندیاں نیں اوہناں نوں ناں دتا جاند اے مافی الضمیر نوں بیان کرن واسطے وی نویں لفظ ایجاد کیتے جاندے نیں۔

انسان دی وڈی لوڑ زبان نہ ہوئے تے انسان گونگیاں وانگوں اشاریاں وچ گل کتھ کرن دی کوشش کرے۔ لسان اظہار دا ذریعہ اے۔ لسان توں بناں اک دوجے نوں نوسنہیا نہیں دے سکدے۔ لسان معلومات داناں اے انسانیت زندگی دے تجربیاں نوں اکٹھا کرنا تے اوہدے توں فائدہ داناں اے لسان حافظے نوں جلا بخشدی اے۔ دماغ وچ جو سوچاں تے خیال آندے نیں۔ اوہناں دا اظہار لسان راہیں ممکن اے۔ اک دوجے نوں محبت یا دشمنی دا احساس داناں لسان نال ای ممکن اے۔ خیالاں دی ترسیل وی لسان نال ممکن ہوندی اے۔ ذہن وچ جیہڑے تصور ابھر دے نیں اوہناں وچ لسان نال ای رنگ بھرے جاندے نیں۔ انسانی ترقی لئی جیہڑے تجربے کیتے گئے انسان نوں جیڑیاں آسائشاں تے سہولتاں حاصل نیں اوہ وی لسان دیاں مرہون منت نیں۔ حیاتی دی رنگینی وچ جیہڑے ہاسے قہقہے غل غپاڑے نیں اوہ لسان دی دین نیں۔ انسان دے لہجے دا بیان غصے، ہمدردی، پیار وچ لاگ وچ سب دے سب لسان پاروں نیں۔ اج جیہڑے لفظ انسان بولد اے محبت، نفرت، غصے، ہمدردی، حجت، گالی گلوچ، سارے دے سارے لسان دے ای کارن نیں۔ زندگی نوں ترتیب تے بے ترتیب کرن وچ لسان دی اہمیت توں انکار نہیں کیتا جاسکدا انساناں دا بیان وی زبان ای دی وجہ توں ممکن اے۔ ہسٹری دا جانوں وی لسان نال بدھا ہوند اے۔ منصوبہ بندی وی لسان نال ای ہوندی اے۔ مذہب دا بیان ہووے یا عبادت دی ادائیگی لسان بناں ممکن نہیں۔ اقتدار تے براجمان ہونا ہووے یا اقتدار دے اعواناں نوں زمین بوس کرنا ہووے۔ زبان توں بغیر ممکن نہیں۔ آکھیا جاسکدا اے کہ لسان انسان دی پہلی لوڑ اے۔

زبان ذاتی اظہارِ دا ذریعہ وی اے تے جذباتی، معاشرتی تے فکری اظہارِ نوں وی سامنے لیاندی اے۔ حیاتی دا مڈھ بدھیائے زبان دا ورتاوا شروع ہو گیا سی بھانویں کھاؤن پین تے لذت رجھوں تے بھانویں کلام تے مخاطب رجھوں۔ لذت پاروں حیاتی عرش توں فرش ول منتقل ہوئی جد کہ کلام راہیں رب سوہنے دے حضور معافی طلب کیتی گئی۔

رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا ۖ وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (1)

ترجمہ: اساں اپنیاں جاناں اتے آپ ظلم کیتا جے توں سانوں معاف نہ کیتا تے اسیں گھٹا کھٹن والیاں وچوں ہونواں گے۔ ویلے دے نال اڈواڈ زبانان نر خرے توں نکلن والیاں آوازاں راہیں گھڑ دیاں چلیاں گئیاں جنہاں لسان دا مڈھ رکھ دتا۔

"بولی جانے والی زبان انسانی صوتی اعضاء سے ظہور میں آتی ہے اور انسانی کانوں کے

ذریعے سماعت پذیر ہو کر دماغ کے ایک مخصوص حصے میں ایک ہیجان کی صورت میں

پہنچنے کے بعد کسی مفہوم کی شکل اختیار کرتی ہے۔" (2)

و کھ و کھ علاقیاں دے لوکاں ون پونیاں آوازاں راہیں اڈواڈ زبانان گھڑیاں جنہاں وچ چو کھیاں جانیاں جاؤن والیاں وچ عبرانی تے عربی سن۔ ویلے دے نال عربی، فارسی، سنسکرت، فرانسیسی، انگریزی، اردو، چینی وغیرہ زبانان صدیاں دے پندھ پندیاں انہویں تے ویہویں صدی تیکر اپڑیاں۔ ایس دوران کجھ معدوم ہو گئیاں تے کجھ روپ وٹ کے ودھ دیاں رہیاں جنہاں وچ بر صغیر وچ سب توں موکلی تے مضبوط زبان پنج دریاواں دی دھرتی دی بنیادی زبان پنجابی سی۔ ایہد مڈھ دریائے سندھ دی تہذیب نال ای بدھ گیاسی صدیاں دا پندھ کٹ کے پنجاب دی زبان پنجابی دو خطاں (شاہ مکھی تے گر مکھی) وچ لکھیاں وی گئیاں تے ہن تائیں لکھیاں وی جارہیاں نیں۔ ڈاکٹر شہباز ملک موجب:

"زبانان ہمیشہ اپنے مادی، سماجی، مذہبی، دیہاتی یاں دہقانی کلچر تے مظاہر وچ رہ کے

ای ترقی کر دیاں نیں تے لفظ ایسے ای پس منظر وچ اپنے مفہیم واضح کر دے

نیں۔" (3)

پنجاب دی دھرتی ہمیش توں زرخیز تے ہری بھری رہی تے ہن وی اے۔ جہد اکارن ایس دھرتی دے دریائیں۔ پندرہویں صدی وچ ایہداناں پنجاب رکھیا گیا تے نال ای ایہدی زبان نوں پنجابی متھ دتا گیا۔ زبان قوماں، تہذیبیاں، تمدناں، زبانان دے اکٹھے تے میل ملاپ راہیں اک طبقے دے دو جے طبقے نال تعلقات راہیں۔ نتر وچ آؤندی اے۔ زبان دی تاریخ وی اوہنی ہی پرانی اے جہنی کہ انسان دی تاریخ ابتدائے آفرینش۔ لسان ای اوہ ذریعہ اے جیہڑا دماغ دی شعوری فکران تے سوچاں نوں ذریعہ گویائی دیندا اے لسان الفاظ دے جیسے مجموعے دانان اے جس وچ اک خاص ترتیب جاری و ساری ہوندی اے اوس ترتیب تو کوئی خاص نتیجہ نکدا اے۔ زبان دا مقصد خیالاں دا اظہار اے۔ پنجابی نوں بولی نہیں آکھیا جاسکدا کیوں جے ایہہ اجو کے بھلک، اج کل دی یاں پچھلے کجھ ورہیاں دی تراشیدہ انداز سخن نہیں سگوں پنج ہزار سال پرانی زبان اے تے بر صغیر دیاں قدیم ترین زبانان وچوں اک متھی جاندی

اے۔ کیوں بے حیاتی دا مڈھ پنچ پائیاں دی دھرت تو ہی بدھاسی۔ جیویں انساناں دے گروہ اک دوجے دے نیڑے آؤندے گئے۔ دکھو دکھو تشخص رکھن والے لوکاں دیاں زبانوں وی اک دوجے تے اثرات مرتب کر دیاں گئیاں تے انساناں وانگ زبانوں وی آپسی میل جول ودھایا تے اک دوجے تو لفظ لے دتے۔ سرانیکی تے پنجابی لسان دی تاریخ ہزاراں ورھے پرانی اے۔ ایہناں زبانوں دا دھڑا روپ کنجاں بدلدا بلدا سامنے آیا۔ آپسی لفظ لے دتے۔ دوہناں زبانوں دی لسانی تاریخ ہزاراں ورھے پرانی اے ہر دو زبانوں نے دکھ روپ وٹی رکھیا۔ عمومی تاثر ایہو اے کہ پنجاب وچ بولی جان والی زبان پنجابی اے۔ محمد بن قاسم دی آمد نال پنجاب وچ عربی نوں سرکاری سرپرستی حاصل رہی تے اوس پنجابی اتے عربی اثرات چھڈے۔ غزنویاں دے حملیاں پاروں فارسی زبان نوں رائج کیتا تے فارسی نے وی ایس پنجابی لسان اتے اثر چھڈیا۔ ہر کھ ایہہ کہ پنجابی، سرانیکی زبان دی وی سرکاری زبان نہیں رہی سگوں ہمیش توں ای عام لوکاں دے دلاں دی دھڑکن بن کے اپنے آپ نوں بھیڑے توں بھیڑے حالات وچ قائم رکھیا۔ ایسے پاروں ہر دو زبانوں کئی ہزار ورے گزر جان دے باوجود ایہہ جیوندیاں جاگدیاں تے سلامت نیں۔ ساری دنیا "پنجابی" زبان دے اکھراں نوں جاندی اے کیوں بے ایہہ دنیا دیاں پہلیاں دس زبانوں وچوں اک اے۔ ایہدے بولن ہا ساری دنیا وچ کھلے پلے نیں۔ ایہہ زبان سنگھنا ادب رکھن پاروں لکھاں کروڑاں لوکاں دے جذباں دی عکاس وی اے تے ابلاغ دا ذریعہ وی۔ ماں بھونیں توں پھٹ کے ایسے صوبے توں ترقی دیاں لائگھاں پٹی ایہہ زبان ساری دنیا نال موڈھالائی کھلوتی اے۔ پہلاں سپت سندھو، ست دریاواں دی دھرتی دی زبان رہی فیروز پنجاب یعنی پنج دریاواں دی دھرتی دی زبان بن گئی۔ جمیل احمد پال لکھدے نیں۔

"اسیں اوس عظیم تہذیب دے والی وارث آں جنہے دنیا بھر نوں ہندسے توں لے

کے رسم الخط تک دان کیتے تے جدوں دنیا دے اکثر علاقیاں وچ انسان اے رڑھنا

سکھ رہیاسی۔ ساڈی تہذیب اپنے عروج اتے پہنچ چکی سی۔" (4)

اج دے دور وچ پنجابی اپنے ون پونے لہجیاں راہیں بولی سمجھی تے لکھی جاندی اے۔ ایس زبان دے علاقیاں پاروں ہر باراں کوہ تے ایہدے لہجے وچ بدلاواتے علاقائی اثرات دسدے نیں۔ زبان دا مقصد بے صرف اظہار ہوئے تاں صوتی غیر صوتی دونوں پہلو ورتوں وچ لیائے جاسکدے نیں۔ پشاور وچ ہندکو رائج اے تے ایبٹ آباد وچ چھاچھی ورتی جا رہی اے۔ راولپنڈی تے لاگے دا علاقہ پوٹھوہاری جد کے جہلم تے چکوال وچ دھنی لاگو اے۔ سرگودھا، جھنگ تے میانوالی وچ شاہ پوری چلدی اے۔ ممدوٹ تے فیروز پور راٹھی باگڑی تے سوتری راہیں جانے جاندے نیں۔ لاہور تے امرتسر ما جھی دے علاقے نیں پر لاہور دی پنجابی ماڈر نزم دا شکار ہو کے معیاری پنجابی تے منی جا رہی اے پر اوہداناں ہن لاہوری ہو چکیا اے۔ ساہیوال تے پاکپتن وچ جانگلی، رحیم یار خان تے بہاولپور وچ ریاستی، ڈیرہ غازی خان وچ بولی جاون والی پنجابی ڈیرے والی اکھواندی اے۔ تضاد ملتان تے ملتان دے لاگے دی پنجابی وچ ڈھیر دسد اے کیوں بے ملتان تے لاگے دی لوکاں دو لہجیاں دی دعوے دار اے۔ اک پاسے اج وی ملتان بولن والے ملتانیاں تے قائم نیں۔ جد کے دوجے پاسے ملتان تے ملتان توں اگانہہ دے علاقیاں دے لہجے نوں سرانیکی آکھیا جاند اے۔

"کسی بھی زبان کی بولیاں اپنی مرکزی زبان کی ہی شاخیں ہوتی ہیں صرف ان میں

لہجے کا فرق آجاتا ہے جو ہر زبان میں موجود ہے اور رہے گا۔" (5)

پنجاب توں اڈن اہہ پنجابی بولی بطور پنجابی صوبہ خیبر پختونخواہ، صوبہ سندھ، صوبہ بلوچستان، آزاد کشمیر وچ بولی، سمجھی تے لکھی جاندی اے جیہڑا پنجابی دے سنگھنے درخت ہوون دواعکاس اے۔ زبان تے بولی دے ماہراں سرانیکی نوں پنجابی زبان دا ہی اک لہجہ مستحیا پر ڈھیر ودواناں ایس نوں وکھری زبان جانی اے۔ جتھوں تک پنجابی زبان دی تاریخ اے اوہد اسانگا وی دریائے سندھ دی تاریخ نال ای اے۔ اڈواڈ زبانوں داروپ دھاردی اہہ زبان لگی ٹری آئی پر تھاں ٹھکانہ پنجاب ای رہیا۔ چونکہ باراں کوہاں تے لہجہ بدل جاند اسی ایس پاروں پنجابی پشاور وچ ہند کوہوائی۔ ایبٹ آباد وچ چھاچھی بن گئی، راولپنڈی دے لاگے دے علاقیاں وچ پوٹھوہاری رائج ہو گئی، ملتان وچ ملتانی، جہلم تے چکوال وچ دھنی اکھوائی۔ ایسے طرحاں سرگودھا، جھنگ تے میانوالی دے نیڑے اہہ شاہ پوری بن گئی۔ ڈیرہ غازی خان وچ ڈیرے والی اکھوائی۔ رحیم یار خان تے بہاولپور وچ ایہداناں ریاستی ہو گیا۔ ساہیوال تے پاکپتن وچ جانگلی بنی لاہور تے امرتسر دے وچکار دے علاقے وچ ایہداناں ماجھی پیا۔ جد کے ممدوٹ تے فیروز پور وچ راٹھی باگڑی یاں سوتری بولی گئی بیکانیر تے حصار دے علاقے وی ایسے پٹی وچ نیں۔ جس توں ظاہر اے کہ پنجابی زبان اپنے اڈواڈ لہجیاں پاروں پنجاب توں اڈ صوبہ سندھ، بلوچستان، سرحد، خیبر پختونخواہ تے کشمیر وچ بولی تے سمجھی جاندی اے۔

"بولی نوں مقامی زبان، ضلع دی زبان، دیسی بھاکھا، دیسی بھاکھ تے بھاشاوی آکھیا جاند ا

اے۔ لسانیات دے ماہر ایہنوں معیاری زبان دے مقابلے وچ اوہی درجہ دیندے

نیں جیہڑا کسے خاص علاقے دے رسم و راجیاں لباس یاں طور طریقے توں دتا جاند ا

اے۔" (6)

زبانوں دے کجھ ماہراں موجب پنجابی زبان دیاں کئی مقامی بولیاں تے لہجے نیں۔ جنہاں وچ ماجھی، ریاستی شاہ پوری، پوٹھوہاری، چھاچھی، دوآبی، ہند کوہ ملتانی دھنی، جانگلو، جانگلی، راٹھی، باگڑی، لہجے ورتے جاندے رہے نیں۔ ایہناں لہجیاں وچ پنجابی بلارے اک لہجہ سرانیکی نوں وی مستعدے نیں۔

جے پنجابی زبان دے پچھو کڑول جھات پائی جائے تے ایہدے بارے ڈھیر نظریے نیں کجھ ودواناں موجب ایہہ قدیم سندھ تاریخ توں وی پچھلے آریاواں دی زبان سنسکرت دے مڈھوں پھٹی جس پاروں کئی تھانواں تے ایہدی ماں سنسکرت نوں آکھیا گیا اے۔ کجھ ودوان ایس نوں پرانی پراکرت دی دھی دسدے رہے۔ اک ہور گروہ دا نظریہ ایہہ اے کہ پراکرت اگرچہ سنسکرت توں نہیں بنی سی سنسکرت اتے پرانی اک بولی وی سی جیہڑی معدوم ہو چکی سی۔ ایس پاروں پنجابی نوں آریا زبان دی لڑی آکھنا وی کوئی نویکی گل نہیں سی۔ پر پنجابی وچ سنسکرت زبان دے لفظاں داد سنا ایس نوں اوہدی لڑی وی من دی اے۔ ایہہ کہنا غلط نہ ہوئے گا کہ پنجابی دی بکل ڈھیر پرانے دور دیاں گجھیاں بولیاں لگیاں نیں۔

"پنجابی دے بول بھنڈا روچ منڈا، دراوڑی، ویدی یونانی، عربی، فارسی، انگریزی تے

کئی ہور جانیاں تے ان جانیاں بولیاں دے بول بھرے پئے ہن۔" (7)

آریاواں پنجاب دی دھرتی تے ڈھیر لڑائیاں جتیاں پرانیر دھرتی واسی پنجابیاں آریاواں نوں پنجاب توں نسا چھڈیا۔ ہندوستان دیاں غیر آریائی زبانان نوں تن حصیاں وچ ونڈیا گیا۔

پہاڑی بولیاں ایہہ لدخ توں کوہ ہمالیہ تے او تھوں انام تے سیام تیک ورتیاں گئیاں ایہناں نوں تبت تے برما دیاں بولیاں وی آکھیا گیا۔ بھارتی، نیپالی تے بھوٹانی بولیاں ایسے لڑی دا حصہ نیں۔

منڈاری بولیاں ایہہ بھارت وچ سنتاں، سادھواں، بھیلان دیاں بولیاں سن جنہاں دا اثر کجھ حد تیکر پنجابی اتے دسد اے۔

دراوڑی بولیاں ایہہ بھارت دے دکھنی علاقے دی زبان سی۔ پنجاب دی براہوی تے براہوی لڑی دیاں بولیاں اتے ایہناں دا اثر دسد اے۔ البتہ دراوڑی دا پنجابی نال ڈھیر ساٹکا اے۔ کیوں جے ایہناں دے اج وی کئی لفظ سانجھے نیں ایس طرحاں پنجابی اتے دراوڑی دی گوڑھی چھاں دسدی جا پدی اے۔

کجھ دواناں دا خیال اے ملتانی نال وی سنسکرت دا گوڑھا تعلق اے تے ڈھیر سانجھاں موجود نیں۔ جس پاروں ملتانی نوں سنسکرت دا حصہ جانیجاںدا اے۔ لیکن ایہہ مکمل سنسکرت دے اثر ہیٹھ نہیں سنسکرت دا اثر ضرور ملتانی وچ سنگھنا دسد اے۔ پر ایہہ اثر دوجیاں زبانان فارسی یونانی تے لاطینی دا وی ہو سکدا اے۔ ایہہ وی ہو سکدا اے کہ سنسکرت، پراکرت تے دوجیاں بولیاں اتے علاقائی بولیاں دی رلت پاروں عام لوکاں دی بولی اتے ایہناں بولیاں دا اثر متھ لیا گیا ہوئے۔ ایس توں ثابت نہیں ہوند کہ پنجابی سنسکرت توں بنی۔ البتہ دراوڑی دا اثر پنجابی اتے سنگھنا دسد اے۔ کیوں جے ایہدے سندھ وادی دی تہذیب وچ پرچلت ہوون دے ثبوت ملدے نیں۔ جنہاں توں عقدہ کھلدا اے جے پنجابی، پالی، ہندوئی، پراکرت دے اثر ہیٹھ ہور علاقائی بولیاں پھٹیاں۔ جہدے توں پنجابی دراوڑی بولیاں توں ہی ہوند وچ آئی۔ گھڑت وچ آون توں بعد پنجابی (شاہ مکھی) لئی نستعلیق خط لکھت لئی چنیا گیا۔ شاید ایہہ اک کارن ایہہ سی کہ خطے دی قومی زبان اردو وی ایسے خط وچ لکھی جا رہی سی۔

حقیقت ایہہ کہ اے تائیں پنجابی دا سنسکرت، پراکرت تعلق ابہام ای اے۔ البتہ پنجابی دے لہجیاں وچ پودھی (ستلج تے بیاس دے وچ دا علاقہ) ماجھی (راوی تے بیاس دے وچکار دا علاقہ) ایس نوں پنجابی دا ٹکسالی تے مرکزی لہجہ وی متھیا جاندا اے۔ دواآبی (بیاس تے ستلج دے وچ دا علاقہ) جہدی پچھان "و" دی تھاں "ب" دا اکھرا اے۔ چھاچھی (اٹک توں ایبٹ آباد دا علاقہ) بھٹیانی (ریکا نیر دے راجپوت تے باگڑی) بولدے نیں۔ ایس توں دسد اے کہ سرائیکی لہجہ یاں زبان دا پنجابی نال تعلق نہیں اوہ وکھری زبان یاں لہجہ اے جد کہ پنجابی اک مکمل تے وکھری زبان اے۔ دونویں وکھریاں زبانان ہوون دے باوجود ایہناں دے اکھراں دی سانجھ، نیہہ اکو تے علاقے دی سانجھ دا شاخسانہ اے۔ کیوں جے علاقائی سانجھ پاروں زبانان اک دوجے دے اکھراں دا ہاروی لے لیندیاں نیں تے کئی واری ہمیشہ لئی اپنے وی بنالیندیاں نیں۔ جس پاروں اوہناں دا ساٹکا موکلا ہوند اچلا جاندا اے۔ جغرافیائی رجھوں

اکبر اعظم دے دور وچ دو صوبے چل رہے سن اک صوبہ لاہور تے دو جا صوبہ ملتان سی جنہاں نوں شہنشاہ اکبر نے اکٹھا کر کے صوبہ پنجاب ناں دے دتاسی۔ پنجاب نوں پنج دو آبیاں وچ ونڈیا گیا۔ عین الحق فرید کوٹی موجب:

"پنجابی زبان کی تاریخ اتنی ہی قدیم ہے جتنا پنجاب میں خود انسان کا وجود۔" (8)

اج دے دور وچ پنجابی دنیا دے اڈواڈ ملکاں وچ بولی سمجھی تے لکھی جارہی اے جد کہ رسم الخط وکھو وکھ اے شاہ مکھی (نستعلیق) ، گور مکھی (دیوناگری) تے رومن کچھ آوازاں ہندی، فارسی تے عربی توں وی لیاں گئیاں نیں۔ ڈاکٹر واصف موجب:

"پنجابی دیاں کئی ٹھیدھ آوازاں لئی ہندی سنسکرت، عربی تے فارسی حروف تہجی وچ

حروف موجود نہیں لہذا ایہناں خاص آوازاں دے اچارن لئی پنجابی زبان دے ہر

لہجے وچ کچھ خاص، حروف، شکلاں تے لفظ بنائے گئے نیں۔" (9)

ایس دے باوجود ڈھیر پنجابی ادب شاہ مکھی تے گر مکھی وچ ہی گھڑیا گیا۔ جتھوں تائیں ودواناں تے لکھاریاں دا تعلق اے اوہ پنجابی واسطے سب توں ودھ تے معیاری رسم الخط شاہ مکھی نوں متھدے نیں کیوں جے کچھ آوازاں گر مکھی وچ موجود نہیں پر شاہ مکھی وچ رائج نیں جیویں ع، غ، ق تے خ۔ پنجابی شاہ مکھی دارسم الخط اردو والا اے تے ایہدے حروف ابجد وی اردو والے ہی نیں۔ نویں دور وچ پاکستانی پنجاب ولوں ساریاں لکھتاں ایسے پاروں نستعلیق وچ ہی لکھیاں جارہیاں نیں۔

لسانی تضاداں دے جمن یاں پھٹن دا کوئی اک کارن نہیں ہوند اسگوں اڈواڈ سوچاں پاروں ایہہ فساد پھٹدے نیں۔ جہدے وچ تاریخ ، ثقافت، جغرافیہ، رہتل، سیاست، زبان تے مذہب دے نال نال معاشرے دا وی وڈا دخل ہوند اے۔ رب سوہنے زبان جذبات دے اظہار کارن بنائی تے ہرجی، جیا جنت تے کچھی پکھیر و نوں زبان دتی جہدی وڈی مثال اسلامی سوچ وچ حضرت سلیمان دی اے جیہڑے دنیا دے ہر جی دی زبان جاندے سن۔ لسانی تضاد تاریخ رجھوں اوہدوں پھٹد اے جدوں اکو علاقے دیاں اڈواڈ زبانناں دی تاریخ رلدی ملدی دسدی اے کیوں جے کسے وی قوم دی ہزاراں سالوں دی تاریخ اتے کسے اک زبان دی مہر نہیں لائی جاسکدی حقیقت ایہہ کہ کوئی اک جی ایہہ وی وعوی نہیں کر سکدا کہ اوس دے مونہوں صرف اکو آواز نکلدی اے۔ یسری سکندر موجب:

"زبان یاں لسان ہمیشہ توں انسانی فکر، سوچ جذبے تے احساس نوں لفظاں

راہیں۔ دس پاؤں دا اہم ذریعہ تے آلہ رہی۔ زبان ہر دور وچ اظہار دا وسیلہ سی ایس

راہیں انسان دے احساساں تے جذبیاں دی ترجمانی ممکن ہو سکی۔ اللہ تعالیٰ نے انسان

نوں جتھے ڈھیر نعمتاں نال نوازیا۔ او تھے اک نعمت خداوندی زبان دی صورت انسان

نوں عطا کیتی گئی۔ اللہ تعالیٰ نے انسان نوں اظہار کرن واسطے زبان عطا کیتی تاکہ اوہ

اپنے خیالاں، جذبیاں، احساساں، حساں تفکراں تے سوچاں نوں دوجیاں تیکر اپڑا سکے۔" (10)

اکو جی اڈواڈ آوازاں کڈھدا اے۔ فیر زباناں اڈواڈ کیویں نہیں ہوسکدیاں۔ سرانیکی پنجابی لسان تے بولی دا جھکڑ 1964ء تو بعد ڈھیر ودھیا اے حالانکہ جے تاریخی رجھوں دیکھیا جائے تے سرانیکی تے پنجابی داسانگا اکو ای اے (1500-2500) قبل مسیح دی زبان دے اثرات سرانیکی اُتے دسے جاندے نیں۔ ایسے طرحاں اوسے دور دے اکھراں دا معمولی اثر پنجابی وچ وی دس رہیا اے۔ حقیقت ایہہ کہ لفظیاں اکھر سندھ تہذیب رجھوں گھڑت وچ آئے۔ ایس طرحاں ایہناں دوہناں اتے سندھی دا وی کجھ کجھ رنگ اے۔ سنسکرت، پراکرات، منڈا قبیلے دیاں بولیاں، دراوڑی ساریاں زباناں دا کجھ کجھ رنگ پنجابی تے سرانیکی وچ ڈھیر اگھڑواں اے۔

"پنجابی زبان دے مڈھ بارے کجھ وی پک نال نہیں کہیا جاسکدا۔ کئی لسانیات دے ماہر ایس حوالے نال وکھو وکھ نظریے رکھدے نیں۔ کجھ ایہنوں سنسکرت دی وارث آکھدے نیں تے کجھ ماہر ایہدا سمبندھ برصغیر وچ سنسکرت توں پہلاں دیاں زباناں نال جوڑدے نیں تے ایہنوں سنسکرت توں وی پرانی آکھدے نیں۔" (11)

لیکن ایہناں زباناں یاں بولیاں دا اتار انری پری تاریخ رجھوں نہیں کیتا جاسکدا تاریخ زبان دی نیہنہ ہندی اے پر ویلے دے نال نال اُتر دی زبان، لہجے یاں بولی کیس بدل دی بدل دی صدیاں لائگھ جاندی اے غور طلب گل ایہہ کہ جے 12 کوہ تے زبان وچ بدلاوا آؤندا اے اوہ لفظاں، لہجیاں تے انداز نوں قبول دی اے تے کس طرحاں ہوسکدا اے کہ ہزاراں سالاں دی دھوڑ نے اوہ اکھ مہاندرا نہ بدل لیا ہوئے چونکہ معاملہ سرانیکی تے پنجابی دا اے ایس لئی ایہناں دوہناں دے مڈھ نوں وی جانچنا پے گا کہ ایہناں اتے آؤن والے ویلے دی دھوڑ ڈھیر اثر پایا جھدے نال زبان لہجے تے بولی دی لڑائی چھڑ پئی۔ حالانکہ بدلاوے دے دور توں ہُن تاں دے جغرافیائی حالات دا پنجابی سرانیکی اتے اثر وی جانچنا لسانی تضاد اگھیردا اے۔ پنجابی جیہڑی چڑھدے پنجاب وچ بولی جاندی تے لکھی جارہی اے اوہ امرکز لاہور نوں مستھیا جاند اے۔ تے لاہوری پنجابی دارنگ مرکز پنجابی اتے اگھڑواں اے۔ ایہدے برعکس سرانیکی اتے سندھی خاص کر سرائے دے علاقے یعنی سندھ دے اچلے علاقے دا ڈھیر اثر اے تے پنجاب داملتان تے ملتان توں سندھ تک د علاقہ ایہدے اثر ہیٹھ اے حالانکہ ایہہ سندھ دے ڈھیر علاقے تے بلوچستان دے کجھ علاقیاں وچ زیادہ ورتوں وچ اے۔ فرمان فتح پوری موجب:

"دنیا کی ترقی یافتہ سے ترقی یافتہ زبان بھی اس بات کا دعویٰ نہیں کر سکتی کہ وہ دوسری زبانوں کے اثرات یا الفاظ سے یکسر خالی ہے۔" (12)

قابل غور گل اے کہ سندھ دے ڈھیر علاقے وچ سرانیکی رانج اے ایس رجھوں جغرافیائی لحاظ نال سندھ دا بوہتا علاقہ سرانیکی پٹی دا اے۔ کیوں جے جغرافیہ دے نال ثقافت دی جانچ وی کسے زبان دے علاقے دا تعین کر دی اے۔ جنہاں علاقیاں وچ سرانیکی دے دعوے کیتے جاندے نیں اوہتھ سندھ ثقافت دی تقلید ڈھیر اے۔ اجرک، ٹوپی، چمڑی، رلی دارواج عام اے جد کے پنجاب دے علاقیاں وچ ایہہ رانج نہیں۔ پنجابی کیس وٹن والے چنی، ٹپکا، پگڑی تے لاچا اپنی پہچان جاندے نیں۔ کھاون پیون وچ وی تضاد نیں۔ پر اوہناں وچ کسے حد تک سانجھ اے مرکزی پنجابی پنجاب واسیاں دی خوراک دودھ، لسی، مکھن، روٹی، ساگ اے جد کے سندھ والے پاسے بھاجی، بھرجی، دال، سندھی بریانی اے علاقائی موسیقی اک تار، تے سارنگی وغیرہ نیں جد کے پنجابی بھنگڑا پاوندے نیں ڈھول یا مرلی جاندے نیں۔ آواز دی تنج دا اختلاف ڈھیر اے پنجابی بولن والے علاقیاں وچ آوازاں کھلیاں ہوئیاں تے دھاڑ، گرج والیاں نیں۔ جد کے سرانیکی بولی بولن والیاں دیاں آواز گھٹیاں ہوئیاں تے دھمیاں نیں۔ پنجاب دے جنوبی حصے وچ سرانیکی زبان رانج اے اوہدے وی کجھ علاقے اجے نیں جتھے سرانیکی اردو، پنجابی دے نال تہجی زبان دے طور تے پر چلت اے۔ پر جنوبی پنجاب دا شاندا ای کوئی اجیہا علاقہ ہوئے جتھے صرف تے صرف سرانیکی بولی رانج ہوئے اوہدا اک اشارہ ایہہ کہ سندھ نال رلت پاروں سرانیکی وچ سندھی شامل اے۔ پنجاب نال رلت پاروں سرانیکی تے ملتان جڑیاں نیں تے بلوچستان نال میل جول پاروں سرانیکی تے بلوچی رنچ مچ گئیاں نیں۔ خیبر پختونخواہ دے کجھ حصے اُتے وی سرانیکی اتے پشتو دے اثرات دسدے نیں۔ ویلے دے نال سرانیکی وچ اڈواڈ علاقیاں تے صوبیاں توں خاص لہجیاں، لفظاں، اکھاناں، محاوریاں تے املاء دی رلت ہوندی چلی جا رہی اے۔ بعض لفظاں، مرکباں، ترکیباں تے مصدر راں راہیں لکھتی املاء دا اے تائیں سرانیکی دا کوئی معیار نہیں متھیا گیا۔ ہر کوئی اپنے علاقے دی رجھوں سُن دا، بولدا، لکھدا تے لوکاں سامنے لیا رکھدا اے۔ کجھ تھانواں تے لوکاں دی علمیت وچ وی جھول دسد اے جس پاروں سرانیکی لفظاں دی مکمل طور تے سرانیکی توں بے دخلی جاپن لگدی اے کیوں جے علمی تضاداں بالخصوص لسانی علمی اختلاف پاروں ہر اک دی وکھری ڈیڑھ اٹ دی مسیت لفظاں دا اصل مقام ای مکا چھڈ دی اے۔ انج جاپدا اے جیویں "انھے ہتھ غلیل" جس پاروں کئی اکھر صوتاں اتے پورے نہیں اتر دے تے کجھناں دی گرامر اکا ای مرکب جاندی اے۔ جس پاروں لہجے تے الفاظ دا مکمل ابلاغ نہ ہوون دا کارن بن دا اے۔ شوکت مغل موجب املا درست نہ ہون پاروں کئی مسئلے سامنے آوندے نیں۔

"(الف) کنیں لکھت کوں پڑھن ویلے اوکھ پیدا تھندی ہے (ب) لکھت دا پورا ابلاغ نہیں تھیندا (ج) نویں پڑھا کو، زبان کوں مشکل جان ٲ کے ایندے کنا نہیں آندے (د) کنیں معیاری املاء دا تصور پیدا نہیں تھیندا (ر) زبان دی صوتیات واضح نہیں تھیندی" (13)

ایسے طرحاں املاء دے اختلاف، لہجیاں دے اختلاف لغت سازی دیاں اوکڑاں، غیر مصدقہ گرامر دے اصولی اختلاف، بنیادی لسان (بالاں نوں زبان دانی) دیاں اوکڑاں لکھاری تے کمپوزر لئی رکاوٹ، غلط املاء پاروں راہوں کراہے

کھوج پر کھ دے پے جاناں یاں لفظاں دی نیہہ تک نہ اپڑ سکنا غیر سرائیکی کھوجکاراں سامنے زبان دی معیاری املاء ولوں کھوج . عمل دامشکوک ہو جانا اے

پر جیہڑا رولا جہالت دا اے اوہدے وچ اک کچھ جدید دور نال ہو رل چکا اے جیہڑا آج دے دور وچ کمپیوٹر دا ور تاوا اے۔ جہدے راہیں صرف اک عام ٹائپ کرن والا لفظ یاں اکھڑی گھڑت نہیں سمجھدا پنجابی وچ ایہہ گھاٹ کجھ گھٹ اے پر سرائیکی وچ املاء دا ناس مارن لئی ایہہ ڈھیر کردار ادا کر رہی اے۔ کہانی (پنجابی) کہانی ^ط (سرائیکی) ٹائپ کرن وچ گھاٹ جہدے توں جا پدی اے "نہ انھے تے نہ کانے" کمپوزر نہیں جاند اکہ "ہ" کدی پہلے لفظ دے طور ورتوں وچ نہیں آؤندی تے ایہہ "ن" نال رل کے غنے دی آواز دیندی اے۔ شوکت مغل موجب:

"ڈواکھی" "ہ"، "ڈ" تے "گ" نال رل کے کڈا تھیں آندی (بعضے لکھاری اپکوں

استعمال کریندن پر ابھال استعمال غلط ہے)" (14)

ایسے طرحاں لفظ نہیں، نیس دونویں پنجابی وچ رائج نیں جد کہ سرائیکی وچ کئی تھانواں ایس لفظ نوں نہیں وی لکھیا جا رہیا اے۔ کئی تھانواں مصدر نوں امر بناون ویلے وی اوہدی ہیئت بدل دتی جاندی اے ایہہ عمل زیادہ سرائیکی وچ کیتا گیا اے پنجابی سرائیکی لسانی اختلاف اک پاسے سرائیکی ودوان اے تائیں اپنی املاء اک روپ وچ مستند نہیں کر پارہے۔ پنجابی، سرائیکی اختلاف تے علاقیاں پاروں اکھڑیا پر سرائیکی ودواناں تے لوکائی دے آپسی اختلاف اے تائیں موجود نیں۔ ودواناں موجب اک زبان اتے اڈواڈ زبانوں دے اثرات دا ہونا لازم اے۔ پنجابی گرامر وچ واحد جمع دا ڈھب تے مذکر مونث دی گھڑت دکھ اے۔ پنجابی سرائیکی ہر دو وچ لفظاں دا ور تاوا، اوہناں دی گھڑت تلفظ تے صحت لغت رجھوں ہی لوڑی دی اے۔ ایہہ زبانوں صوتاں، گرامر، جملے دی گھڑت، لفظاں دا بھنڈار، تختی ترکیباں، واحد جمع، مذکر مونث اڈواڈ حیثیت رکھدے نیں۔ ہر دو زبانوں وچ سانجھاں وی موجود نیں۔ اک علاقہ، اک ماحول، اک آب و ہوا جتھے پلایاں ودھیاں ایس پاروں لفظی سانجھ دے نال نال لغوی سانجھ وی نمایاں اے۔ عین الحق فرید کوٹی موجب:

"باوجود ظاہری اختلافات پاکستانی زبانوں کی بیشتر اقدار مشترک ہیں چونکہ یہ قریب

قریب ایک ہی جیسے ماحول میں پروان چڑھی ہیں۔" (15)

پنجاب دی ہر بولی تے زبان خاص کر سرائیکی، پنجابی، ہندکو، پوٹھوہاری، پہاڑی، ایہناں دا خطہ، جغرافیہ، ماحول، آب و ہوا، رہتل بہتل، وچار و ٹاندر اکو ماحول اے۔ ایسے پاروں ایہناں دے ڈھیر سانجھے لفظ تے اکھڑتے نیں۔ جہد اک کارن علاقے تے مذہب دی سانجھ وی اے۔ ایس سانجھ پاروں ایہہ سب مذہب دے اکو جھنڈے بیٹھ اکٹھے نیں۔ کیوں جے تقریباً سارے جییاں دادھرم اسلام اے۔ جس پاروں سرائیکی تے پنجابی دوہناں اتے عربی دا اثر وی دسد اے۔

"تے مجروح فراق پلک وچ ویکھ تڑند امر دا"

"ارنی انظر دی تکراراں رسد از خم جگر دا" (16)

ویلے دے نال نال پنجابی، سرائیکی اتے آفاقیت پاروں جدت تے وسعت وی ودھدی چلی جا رہی اے۔ کیوں جے اک زبان دے بلارے جے اڈواڈ علاقیاں جاو سن تے اوہناں دی بولی اتے علاقے دے اثرات دسن لگدے نیں۔ اڈواڈ علاقیاں وچ اڈواڈ زبانان دا میل ملاپ ہوندا اے۔ ایہو رنگ پنجابی تے سرائیکی وچ دسد اے۔ اک دوجی زبان دی سانجھ وی تے لفظاں دا وچار وٹاند راوی۔ کیوں جے دونواں دا لسانی گروہ وی اکو اے تے مرکز تے طبع وی واحد۔ دوہناں زبانان اکو ماحول وچ پیر پھارے، تہذیب وی وادی سندھ دی راہیں اسری، ظاہری نین نقش کجھ حد تک تے کدھرے کافی حد تک دو جے توں وکھ نیں۔ پر دوہناں دا اندرونی بانا کو یاں رلد المدا اے۔ ایہناں اتے آریائی، منڈاری، سومیری، سنسکرت، پراکرت، تہذیبیاں دے اثرات تے ہے نیں پر نال ای صوفیاں دی تبلیغ رجھوں اسلامی تہذیب دے اثرات وی دسدے نیں۔ جنہاں وچ ملتان نوں ڈھیر اچھپتا حاصل اے۔ گھوہ کیتا جائے تے سرائیکی تے پنجابی نوں کسے اک قوم دے متھے نہیں مڑیا جاسکدا ایہہ اڈواڈ قوماں دی ورتوں وچ رہیاں وی نیں تے ہے وی نیں۔ جتھوں تیکر مختلف مفکراں دے بیان نیں کہ اک ماں اے تے دوجی دھی یاں دوجی ماں اے تے پہلی دھی نرے خیال خام نیں۔ کیوں جے ایہناں دوہناں زبانان دی بنت، گھڑت تے تخلیق وچ صدیاں دے پندھ نیں۔ کئی بولیاں، زبانان تے لہجیاں دی رلت تے جڑت توں بعد اج ایہہ موجودہ صورت دس رہیاں نیں۔ سرائیکی داپاکستان دے ہر صوبے دیاں ماں بولیاں نال گوڑھا سمبندھ تے تعلق اے۔ کیوں جے پہلاں برصغیر تے ہن پاکستان سونے دی چڑی نیں۔ جہدا ثبوت Sea Pack اے دفاع اسلام "عبتہ اللہ"، "مدینۃ المنورہ" (سعودی عربیہ) دامعاہدہ نیں تے سعودی عرب تے ترکی دی دفاعی یک جہتی دامعاہدہ اے۔ ایہہ اوہ راہ داری اے جس راہیں پنجاب بلوچستان سندھ تے خیبر پختونخواہ سانجھ تے کاروباری راہ بن دا اے۔ ماضی وچ وی تے حال وچ وی پنجابی تے سرائیکی اُتے راہداری اثرات دس وی رہے نیں تے ہے وی نیں۔ ایس دے باوجود کہ ایہناں دوہناں زبانان اتے باہر دیاں زبانان تے علاقائی بولیاں اثر چھڈیا ایہناں دوہناں دا آپسی اثر وی اک دوجے اتے ڈھیر اے کئی لفظ اکو ای ورتے جارہے نیں جیویں رات، ابا، شام، آرام، آشنا، املاء، تاج، بازار ورگے کئی اجے لفظ نیں جیہڑے پنجابی تے سرائیکی وچ اکو جیسے ہی لکھے پڑھے جارہے نیں۔ جے گرامر دا احاطہ کیتا جائے تے اسم دی تعریف تے قسماں وی سرائیکی، پنجابی دوہناں وچ اکو ای نیں۔ اسم علم، اسم ضمیر، اسم اشارہ، اسم موصول۔ اسم اشارہ دیاں دو قسماں اشارہ قریب تے اشارہ بعید وی دوہناں زبانان دی گرامر وچ اکو نیں۔ ایسے طرحاں سرائیکی تے پنجابی وچ اسم علم دیاں پنج قسماں تخلص، خطاب، لقب، کنیت، عرف اکو جیہیاں ای ورتیاں جاندیاں نیں۔ اسم نکرہ دیاں دس قسماں اسم ذات، اسم معانی، اسم استفہام، اسم صفت، اسم مصدر، اسم حاصل مصدر، اسم فاعل، اسم مفعول، اسم حالیہ، اسم معاوضہ وی دوہناں زبانان وچ اکو ای نیں۔ اسم ظرف دیاں قسماں ظرف زماں تے ظرف مکاں وی سرائیکی، پنجابی وچ سانجھیاں نیں۔ بناوٹ دے لحاظ نال اسم دیاں تن قسماں وی پنجابی سرائیکی سانجھ وچ اکو جیہیاں دسدیاں نیں

یعنی مصدر، مشتق تے جامد۔ مصدر دے دو حصے مصدر اصلی تے مصدر نقلی وی سرانیکی پنجابی گرامری سانجھ نیں۔ ایسے طرحاں سرانیکی پنجابی دوہناں وچ گرامر دے اعتبار نال فعل اکو ای اے۔ جیہڑا کسے کم دے کرن ہوون یا سہن تے دلالت کردا اے۔ جد کے فعل دیاں قسماں فعل مفرد تے فعل مرکب نیں جیہڑا پنجابی سرانیکی سانجھ پاروں دوہناں زبانوں دا انگ نیں۔ ایسے طرحاں حرف دادخل وی دوہناں زبانوں وچ سانجھا اے۔ کیوں جے حرف اکھر، لفظ تے جملے دی جڑت داکم کردا اے۔ جیویں تاء، تے، تی وغیرہ ایہناں وچ استثنائی حرف (متصل تے مقطع) ترحب دے حرف، ربط دے حرف، عطف دے حرف، حرف علت، سرانیکی پنجابی گرامر وچ اکور جھوں ورتوں وچ نیں۔ نحو وچ کلام دے حصیاں دا علم اے جیہڑا ہر دو زبانوں دا سانجھا اے۔ کلام، کلام دیاں قسماں کلام ناقص تے کلام تام وی دونوں زبانوں دے اکو نیں۔ مرکب ناقص وچ وی پنجابی سرانیکی وچ کوئی تضاد نہیں۔ مرکب اضافی، مرکب توصیفی، مرکب عددی، مرکب عطفی، مرکب ظرفی، مرکب امتزاجی، مرکب مبادلہ، مرکب موضوعی، مہمل، سند، تاکید، تمیز، فاعل ترکیبی، مفعول ترکیبی، صفت ترکیبی، مرکب کبر، مطالعہ، تفصیل، مرکب جاری، مرکب اشاری، مرکب حالی، مرکب استثنائی، مرکب مراد وچ ہر دو زبانوں وچ رتی بھر دافرق نہیں۔ مضاف، مضاف الیہ وغیرہ۔ ایس لحاظ نال واحد جمع تے مذکر مونث سرانیکی تے پنجابی دے رلدے مل دے نیں۔ کتاب دی جمع کتاباں، میز دی میزاں گھردی گھراں، ہر دو وچ اکو اے۔ مذکر مونث وی گھوڑا، گھوڑی، مراٹی، مراٹھ، تیلی تیلن پنجابی سرانیکی سانجھ ہیہے ہی نیں۔ گرامر توں بعد ادب زبان دے ودھا وچار وٹاندرے تے کھلار دا علمی مڈھوں بنیادی سومہ اے۔

"ادب کسے خطے دے لوکاں دے مزاج تے فطرت دی عکاسی کردا اے جد کہ زبان اوس علم نوں اگے اپڑاون لئی مددگار ثابت ہوندی اے۔ انسان اپنے جذبیات، احساساں تے کیفیتاں دا اظہار زبان راہیں کردا اے۔ زبان دنیا وچ وکھراتے اچا مقام رکھدی اے۔ کوئی معاشرہ، سماج، یا علاقہ زبان توں بغیر ترقی دیاں راہواں تے نہیں ٹرسکدا۔" (17)

پنجابی تے سرانیکی ادب ہر دو وچ نثری تے منظوم ادب موجود اے جیہڑا کئی سو ورہیاں پرانا اے ایس ادب نوں عام طور وی اکھیا Ever Green Literature قدیم ادب جس نوں کلاسیکی ادب یا (i) تے دو حصیاں وچ ونڈیا جاند اے منظوم (ii) نثری تے (i) اکھواند اے۔ ہر دو ادباں وچ Modern Literature جدید ادب جیہڑا (ii) جاند اے۔ ادب وی سچ دھج نال موجود نیں۔ سانجھے ادب خاص کر نثری ادب وچ کہانی، نکی کہانی، ناول، افسانہ، ڈرامہ، سفر نامہ، مضمون، انشائیہ، طنز و مزاح، رسالے، اخبار تے منظوم ادب وچ نظم تے غزل شامل نیں۔

References

1. Al-Quran, Surah Al-A‘raf, Ayat 23.
2. Hameed Ullah Shah, Punjabi Zaban o Adab, Karachi: Anjuman Taraqqi Urdu, 1988, P; 32.
3. Shahbaz Malik (Ed.), Khoj: Punjabi te Sindhi Lisani Sanjh, Lahore: Shoba Punjabi, P; 105.
4. Ismat Ullah Zahid (Ed.), Khoj: Sindhi te Punjabi Zabana’n Wich Lisani Sanjh, P; 134.
5. Hameed Ullah Shah, Punjabi Zaban o Adab, Karachi: Anjuman Taraqqi Urdu, 1988, P; 53.
6. Ain-ul-Haq Fareed Koti (Murattib), Urdu Zaban ki Qadeem Tareekh, Lahore: Aziz Book Depot, 1996, P; 46.
7. Wasif Latif, Aagwayi, Lahore: Maqsood Publishers, 2005, P; 22.
8. Manzoor Ali, Pakistani Zabano’n Mein Lisani Ishtirak, Islamabad: National Institute of Pakistan Studies, Quaid-e-Azam University, 2007, P; 16.
9. Wasif Latif, Aagwayi, P; 478.
10. Yusra Sikandar (PhD Thesis), Lisan da Irtiqa te Punjabi Zaban ute Digar Zabana’n de Asraat, Lahore: Lahore College for Women University, 2023, P; 01.
11. Ahmad Shahzad (Tarjuma o Tarteef), Punjabi Lisani Sanjh, Lahore: Sanjh Publications, 2020, P; 127.
12. Farman Fatehpuri, Urdu Zaban o Adab, Lahore: Al-Waqar Publications, 2005, P; 14.
13. Shaukat Mughal, Saraiki Imla de Masail, Multan: Jhok Publishers, 2012, P; 4.

- 14.** Shaukat Mughal, Saraiki Imla de Masail, P; 28.
- 15.** Ain-ul-Haq Fareed Koti, Pakistani Zabano'n ka Irtiqa (Bashamoola Haft Zabani Lughat), P; 799.
- 16.** Muhammad Bakhsh Mian, Saif-ul-Malook, Lahore: Sheikh Ghulam Hussain & Sons, s.n., P; 66.
- 17.** Rabia Farooq (MS Thesis), Punjabi Adab de Wadha te Khilaar Wich Lahore de Idariyan da Hissa (1973–2023), Lahore College for Women University, 2024, P; 9.